

Marek Sekyra

Karkonosz w literaturze czeskiej

Jeżeli chodzi o cechy Karkonosza, to istnieją jego następujące wyobrażenia:

1. Twór zbliżony do człowieka, umie w prawdzie czarować, pomaga potrzebującym, ale można go oszukać

Rybrcol (inna nazwa Karkonosza – przyp. tłum.) w powszechnie znanej książeczce wydanej przez **Václava Matěja Krameriusa** „*Rybrcol na Krkonoských horách nebo Zaklený a vysvobozený princ*” (*Rybrcol w Karkonoszach lub Zaklęty i oswobodzony książę*) (1794), której autorstwo do dzisiaj nie jest pewne, jest pierwszym czeskim dziełem beletrystycznym z postacią Karkonosza i wynikającymi z tej postaci opowiadaniem. Rubical jest zaczarowanym księciem Holdekronem, dużym jako dziecko i złotymi piórami na głowie.

Ślady dzieła Krameriusa znajdziemy także w zbiorze opowiadań *Květomluva* (1833) **Karla Slavomila (Slavoja) Amerlinga**, ponieważ pierwsze opowiadanie zbioru zajmuje się przesadą o roślinie o nazwie rojnik, która zostaje ofiarowana na wierzchołku góry Kolešec (Vysoké Kolo) [pol. Wielki Szyszak] dobremu bożkowi Złotogłowemu, który *ukazuje się ludziom pod postacią pięcioletniego pacholątka; złote pióra zdobią go zamiast włosów, biały kaftanik kryje jego wątłe ciało*.

Řepočet [Rzepiór], który został przedstawiony społeczeństwu przez **Ladislava Čelakovskiego** w 1824 roku, kiedy w jego czasopiśmie *Čechoslav* ukazała się jego satyra *Literatura karkonoska*, w której autor swoją krytykę skierował przeciwko mecenasom literatury. Rzepiór występuje tu jako mecenas, który w swoich górach założył jakąś akademię, gdzie żyją i tworzą jego poeci, wzajemnie sobie schlebiając i w ogóle nie dbając o to, co dzieje się na świecie.

Pierwszego opisu postaci Rūbezahla dokonał Antonín Jan Jungmann w swoim artykule w miejscowości Preslov w czasopiśmie *Krok* (1827), który inspirował również jego brata **Josefa Jungmanna** (1773–1847) do wyjaśnienia imienia Rybecál [Rubical] w swoim *Czesko-niemieckim słowniku* (część III, 1837 r.). Jungman jednakże nie przejął neologizmu Rzepiór, użył szczerzonej postaci, powstałej z niemieckiego Rūbezahl [Liczyrzepa]. Jest jednak interesujące, że przy swojej staranności nie podał nazwy Karkonosz, która już wtedy z

pewnością istniała na świecie. Wyjaśnienie Jungmanna z pewnością było pod wpływem również publikacji Krameriusa.

2. Karkonosz w ludowych podaniach jest już wyraźniejszy, nie ma cech ludzkich, pojawia się wśród ludzi, ale do nich nie należy.

Dzieło **Metelki O Librcolovi** [O Librcolu] (napisane prawdopodobnie w 1844 r., wydrukowane dopiero w 1977 i 1982 r.) opracowuje motyw Karkonosza-Librcola, który pożycza pieniądze potrzebującym ludziom, który w różnych odmianach pojawia się już u Johanna Paula Praetoria (*Daemonologia*, 1662–1672) i Musäa, ale historia Metelki najprawdopodobniej wynika z ustnego przekazu, bo pojawia się tu element, który jest nieznanym we wszystkich pozostałych wariantach, a mianowicie motyw czarnej kury, przynoszonej w darze Karkonoszowi (jak wspomina również Krolmus), a po roku znowu, jako lichwę, jeżeli obdarowany nie może zwrócić pożyczki (według Praetoria oraz Musäa Karkonosz pożycza pieniądze bez lichwy). Notatki Věnceslava Metelky posłużyły potem Karolowi Raisowi jako podstawa do napisania powieści *Zapadlí vlastenci* [Zapomniani patrioci]. Metelkę, jako pisarza odkrył folklorysta i autor bajek karkonoskich Jaromír Jech, który w jego schedzie odnalazł zeszyt z notatkami zawierający zbiór opowiadań Metelki i wydał o nim książkę *Ze života zapadlého vlastence* [Z życia zapomnianego patrioty].

3. Karkonosz jest zbiorem ludowego wyobrażenia, stracił ludzkie ograniczenia i stał się naturalnym bogiem.

Autorem imienia Karkonosz był z największym prawdopodobieństwem **Václav Kliment Klicpera** (1792–1859), który użył go w balladzie *Krkonošská kleč* [Karkonoska kosówka] (ukazała się w Czechosławi w 1824 roku, potem w utworze *Deklamovánky* [Wierszyki], którym prawdopodobnie zareagował na Rzepióra Čelakovskiego. Sam Klicpera dołączył w uwadze do swoich wierszy wyjaśnienie na temat Karkonosza, jednakże jego autorstwo imienia Karkonosz było poddane również pod wątpliwość. Klicpera pisze o Karkonoszu jako o Alcydzie (Heraklesie) Czechów, opuszcza więc całkowicie przyjętą z literatury ludowej postać złotowłosego pacholęcia. Klicpera jeszcze kilkakrotnie powraca do swojego neologizmu. Najpierw w sztuce teatralnej *Ženský boj* [Kobięcy bój] (1827), umiejscowionej w Karkonoszach XII wieku. Motywem jest walka pomiędzy mężczyznami i kobietami w jednej z karkonoskich wsi. Ponownie Karkonosz jest ucharakteryzowany jako

Obrońca prawdy, o którym górale mówią z szacunkiem i bojaźnią, *wielki duch, silny duch, nogi ma ubrane na biało, na sobie długi niebiesko-biały płaszcz, na głowie biały kapelusz ...* Przychodzi w towarzystwie bożków, wrózek i skrzatów, prowadzą go głosy lasu, wody i burzy.

W 1874 roku premierę miała dramatyczna bajka *Česká Melusina* [Czeska Meluzyna], w której opowiada historię wnuczki Krakonosza Vlnieny, w której zakochał się adoptowany syn szlachcica Truta (ta postać pojawiła się po raz pierwszy w *Rękopisie zielonogórskim*). Ten nie spełni obietnicy, a kiedy zobaczy ją w postaci ryby, zjawi się Krakonosz i ją ukarze. I tutaj także Krakonosz występuje jako *duch cudotwórca i z cudowną siłą*, demon, pan gór w znaczeniu bóstwa, sam żywioł, przedstawiciel pradawnego prawa przyrody.

W tych czasach Krakonosz pojawił się w literaturze pięknej jeszcze raz. Pisany był jako krákonoš [krakonosz] z małej litery *k* i przedłużonym w wymowie *á*, a mianowicie w już wspomnianym wierszu *Mácha* pt. *Předlka* [Prządka], gdzie wspomniana prządka z gór karkonoskich na próżno czeka na powrót Milvoja, który zginął w walce przeciwko Turkom. W jej smutku bierze ją pod ochronę wielki krakonosz, znowu wszechmocny demon, który prawdopodobnie straszy swoim wyglądem, potrafi jednak okazać współczucie na ludzkie cierpienia i potem wykorzystuje swoje możliwości, żeby udzielić pomocy. Żeby złagodzić jej żal, zamieni ją w niebieski kwiatek, chyba goryczkę.

Josef Mirovít Král (1789–1841), od roku 1832 proboszcz w Horní Branné, napisał wiersz *Krkonošské hory* [Góry karkonoskie] (1827).

Šebestián Hněvkovský (1770–1847) w utworze Doktor Faust (1844) nazywa Karkonosza Krkonoh [Krakonóg], a jego terytorium Krakovsko.

W bajce **Josefa Tyla** *Tvrdohlavá žena* [Uparta kobieta] występują: *Zlatohlav* [Złotogłowy], czasem nazywany *Rubical*, *książe duchów karkonoskich*, Krakonosz jest przedstawiany też jako *Librcoun*, czy *książe Karkonoszy*.

Václav Krolmus jest autorem dzieła *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčaje, slavnosti a nápěvy s ohledem na bájesloví československé* [Staroczeskie legendy, śpiewy, gry, obyczaje, święta i przyśpiewki z uwzględnieniem mitologii czechosłowackiej] (trzy tomy 1845–1851). Traktuje dzieło Krameriusa dość osobliwie. Karkonosze są według niego najważniejszym

miejszem zdobywania wiedzy na wzór Olimpu, gdzie pogańscy Słowianie przychodzą złożyć w ofierze czarne koguty (Krolmus pisze, że wziął udział w kilku wyprawach do Karkonoszy, gdzie koguty były składane w ofierze, jak również przebieg takich wypraw szczegółowo opisuje, łącznie ze zwyczajem obmywania po powrocie do domu bydła wodą ze źródeł Łaby i Izery, skrapiania tą wodą chlewów oraz odymiania ich zapalonymi karkonoskimi ziołami). Krakonosz był tu wysłany przez swoją matkę, rodzoną Słowiankę, żeby nauczył się czarować i leczyć, a potem w górach tropił prawdziwe dziewice (idea Karkonoszy, jako słowiańskiego Olimpu pojawiła się już u Karola Augusta Musäa w *Volksmärchen der Deutschen. Legenden von Rübezahl*, 1782). Krolmus był również kolejnym, który podał imię Krakonosza – Hrubýkal. Jego etymologia wynika z imienia Rübezahl, ponieważ niektórzy badacze podają, że forma pierwotna tego imienia była Riebenzagal, przy czym druga część imienia – Zagal – oznacza ogon. Riebe miało wynikać ze starogórnoniemieckiego hriob, co znaczeniowo odpowiada słowu grubiański.

Od drugiej połowy XIX wieku w tekstach drukowanych, z wyjątkiem np. powieści *Babička* [Babcia] **Boženy Němcovej**, gdzie występuje też Rybrcoul [Rubical] pojawia się tylko Krakonosz. W ustnym przekazie jednak jeszcze był żywy przez kilka dziesięcioleci, może nie wprost, ale wariant imienia niemieckiego.

Literatura dziecięca

W ostatnich dziesięcioleciach XIX wieku zaczęły powstawać książki z jednoznaczną orientacją na czytelnika dziecięcego. Najpopularniejszym zbiorem był *Mandel šelmovství a kousků Krakonošových* [Mendel (15) szelmostw i sztuczek Karkonoszowych] **Václava Řezníčka**. Czeski Karkonosz zaczął wstępować do czarodziejskich bajek, gdzie zastąpił pierwotną demoniczną postać i z czasem stwarzał dla niej nową przestrzeń. W przeciwieństwie do literatury niemieckiej Krakonosz staje się postacią dobrą, majestatyczną, godną zaufania i wielebną. Rodzi się wyobrażenie wysokiego starca z długimi białymi wąsami...

Wiek XX przynosi najobszerniejszy zbiór **Ludmily Grossmannovej-Brodskiej** *Krakonoš* [Krakonosz]. Najbardziej charakterystycznymi autorami byli **Josef Štefan Kubín**, **Amálie Kutinová** (*Krkonošské pohádky* [Bajki karkonoskie]), **Marie Kubátová** (*Pohádky o Krakonošovi* [Bajki o Krakonoszu], *Jak Krakonoš s Trautenberkem vedli válku* [Jak Krakonosz z Trautenbergiem prowadzili wojnę]), **Jaroslava Reitmannová** (*Šibal Krakonoš*

Krakonosz dowcipniś]), **Josef Spilka** (*Náš Krakonoš* [Nasz Krakonosz]), **Jaromír Jech** (*Z Krakonošovy mošny* [Z Krakonoszowej sakwy]) i **Božena Šimková** (*Krkonošská pohádka* [Bajka karkonoska]), na podstawie których powstała popularna Dobranocka i nawet w ankiecie z 2013 r. był najlepszą Dobranocką. Z filmów wymienimy choćby *Krakonoš a lyžníci* [Krakonosz i narciarze] **Věry Plívovej-Šimkovéj**, chociaż postać uważana za dziecięcego bohatera w rzeczywistości jest sympatycznym przemytnikiem.

Krakonosz występuje w większości jako sędzia i wykonawca kary, pomocnik głównego bohatera i po trzecie w postaci pogańskiego boga, ucieleśniającego siły przyrody i prawa. W przeciwieństwie do pierwotnej demoniczności, nabiera jednak również właściwości ludzkich (słabość, bezradność, niepraktyczność, zmienność nastrojów, nawet się zakochuje).

Na granicy czeskiego i niemieckiego obrazu stoi Karkonosz **Ottfrieda Preusslera** (*Moje knížka o Krakonošovi* [Moja książeczka o Krakonoszu]), wyobrażenia o nim są różnorodne. Niemiecki Krakonosz jest istotą demoniczną, która żyje na granicy świata przyrody i ludzi... jest niestały, nieprzewidywalny i podlega nastrojom. Dobry Krakonosz, jak go znamy w czeskich opowiadaniach, tu jednak dominuje obraz z powieści *Krabat* przetłumaczonej przez Radowana Charváta, jako Uczeń czarodzieja, która stała się najpopularniejszą książką pisarza rodem z Liberca (1923–2013). Książka stała się w 1977 r. inspiracją dla **Karla Zemana** do filmu o tym samym tytule.

FUNDACJA WSPÓŁPRACY
POLSKO-NIEMIECKIEJ
STIFTUNG
FÜR DEUTSCH-POLNISCHE
ZUSAMMENARBEIT

KSIAŻNICA
KARKONOSKA

DOFINANSOWANE PRZEZ
MIASTO JELENIA GÓRA

